

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

ШУШКЕВИЧ ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 329 (477) НРУ

**НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ НА РІВНЕНЩИНІ
В 1989-1999 рр.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Острог – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії ім. М.П.Ковальського Національного університету «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Трофимович Володимир Васильович,
Національний університет «Острозька академія»,
завідувач кафедри історії ім. М.П.Ковальського.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Баран Володимир Кіндратович,
Східноєвропейський національний університет імені
Лесі Українки, завідувач кафедри нової та новітньої
історії;

кандидат історичних наук, доцент
Бажан Олег Григорович,
Інститут історії України НАН України, старший науко-
вий співробітник відділу історичної регіоналістики.

Захист відбудеться "___" _____ 2017 р. на засіданні спеціалізованої
вченої ради К 48.125.02 у Національному університеті «Острозька академія»
(35800, Рівненська обл., м.Острог, вул.Семінарська, 2).

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного
університету «Острозька академія» (35800, Рівненська обл., м.Острог,
вул. Семінарська, 2).

Автореферат розіслано " ___ " _____ 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.П.Яремчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою вивчення діяльності Народного Руху України у межах Рівненської області в 1989-1998 рр. У сучасній вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження різних його аспектів у даному регіоні з аналізом як внутрішньоорганізаційної роботи, так і боротьби – спочатку з комуністичним режимом, а потім – з політичними опонентами, які значною мірою були спадкоємцями радянської бюрократії. Важливо також визначити роль НРУ в здобутті Україною незалежності, його місце у регіональних політичних процесах 90-х рр. ХХ ст.

У такому контексті значне наукове зацікавлення викликає громадсько-політичне життя на Рівненщині в умовах розпаду Радянського Союзу та формування перших політичних партій, до числа яких входив і Народний Рух України. Важливо всебічно проаналізувати діяльність останнього, його вплив на пробудження національної свідомості, залучення до суспільно-політичних процесів широких верств населення, причинно-наслідкові зв'язки змін стратегії і тактики діяльності у тих чи інших умовах. Дослідження є актуальним і з огляду на можливість ознайомлення з історичним досвідом НРУ як громадської організації та партії, застосування його до реалій сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках комплексної наукової теми «Актуальні проблеми української історії та історіографії модерної доби» кафедри історії імені М.П.Ковальського Національного університету «Острозька академія». Державний реєстраційний номер – 0113U007061.

Метою роботи є комплексне висвітлення діяльності Народного Руху України на Рівненщині у 1989-1999 роках.

Для реалізації визначеної мети поставлено **завдання** дослідити:

- процес оформлення організаційної структури НРУ на Рівненщині;
- боротьбу НРУ з партійно-радянською бюрократією Рівненської області та її політикою;
- внесок Рівненської крайової організації НРУ в процес здобуття незалежності Україною;
- внутрішньополітичні процеси в крайовій організації НРУ;
- взаємодію з іншими громадськими, релігійними та політичними організаціями;
- участь у виборах та боротьбу з політичними опонентами;
- особливості стратегії та тактики крайової організації НРУ на різних етапах.

Об'єктом дослідження є Народний Рух України в 1989-1999 рр., а його **предметом** – форми і методи діяльності рухівців на Рівненщині в 1989-1999 рр.

Хронологічні рамки охоплюють 1989 – 1999 рр. Нижня межа зумовлена появою програми Народного Руху України та формуванням перших його осередків, які у вересні того ж року трансформувалися в громадську організацію «НРУ за перебудову»; верхня – розколом у НРУ та загибеллю В.Чорновола, які призвели до розпаду та поступової втрати впливу партії.

Територіальні межі дисертації охоплюють територію України зі спеціальною увагою до Рівненської області.

Наукова новизна одержаних результатів визначається відсутністю у вітчизняній історіографії спеціальних узагальнюючих праць з вказаної тематики у запропонованих предметних характеристиках. Вона полягає у спробі вперше комплексно дослідити діяльність Народного Руху України на Рівненщині.

У рамках виконання поставлених завдань автором **уперше** у вітчизняній науці:

- з'ясовано стан розробки теми у контексті компаративного переосмислення напрацювань українських авторів, окреслено основні історіографічні напрями її вивчення; віднайдено та введено до наукового обігу низку раніше невідомих джерельних матеріалів;
- здійснено аналіз виборчих кампаній 1994 та 1998 років на Рівненщині;
- розкрито причини зростання впливу НРУ в регіоні у 90-х роках ХХ ст.;
- розглянуто внутрішні та зовнішні конфлікти в крайовій організації, їхні причини та наслідки;

Набули подальшого розвитку відомості про:

- політичні переслідування комуністичною владою членів НРУ та їх союзників;
- розстановку сил на політичній мапі Рівненщини після здобуття незалежності.

Удосконалено та доповнено знання про:

- розгортання національно-демократичного руху на Рівненщині в 1989-1991 рр.;
- форми та методи боротьби, які використовували тогочасні політичні партії на теренах області.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю використання їх при написанні узагальнюючих і спеціальних праць з історії регіону, при підготовці та викладанні навчальних курсів з історії України, у краєзнавчій роботі. Значення результатів дисертаційного дослідження

поширюється також можливістю використання історичного досвіду діяльності НРУ, його застосування в сучасних умовах демократії та багатопартійності.

Апробація результатів дисертації здійснена на засіданнях кафедри історії ім. М.П.Ковальського Національного університету «Острозька академія». Основні результати та висновки дисертації оприлюднені в доповідях на таких наукових конференціях: 2-й Регіональній конференції «Актуальні питання модерної історії України» (Острог, 20 травня 2011 р.); 8-й Всеукраїнській конференції «Народний Рух України: місце в історії та політиці» (Одеса, 25-26 травня 2011 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Волинь повстанська (до 70-річчя УПА)» (Острог, 12 жовтня 2012 р.); 7-й Міжнародній науковій конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» (Острог, 27-28 вересня 2016 р.); 4-й Всеукраїнській конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)» (Житомир, 18-19 листопада 2016р.); звітних наукових конференціях «Дні науки» Національного університету «Острозька академія» (Острог, 2012-2016 рр.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені у 7 статтях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях, 2 – у виданнях, які входять до наукометричної бази РИНЦ.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 196 сторінок, з них основний текст – 177 сторінок, список використаних джерел становить 423 позиції, 1 додаток.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет, хронологічні і територіальні межі, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів та форми їх апробації.

У першому розділі «**Методологічні, історіографічні та джерелознавчі основи дослідження**» проаналізовано методологію дослідження, стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дисертації.

Підрозділ **1.1. «Методологічні засади дослідження»** присвячений висвітленню методологічної основи дисертації.

Для дослідження діяльності Народного Руху України на Рівненщині було використано низку міждисциплінарних, статистичних методів. Методологічною основою дисертації є принципи історизму, системності, об'єктивності, а також пріоритету загальнолюдських цінностей. Вони стали

наріжним каменем для досягнення неупередженості та достовірності при тлумаченні конкретних фактів, забезпечили комплексне дослідження умов, в яких діяла рухівська організація в кінці 80-х – 90-х роках ХХ ст.

Одним з найважливіших методів, обраних для дослідження, був історичний. Завдяки його залученню, історичні сюжети та явища відображені як безперервний процес з його типовим та особливим проявами у конкретному регіоні. Логічний метод послужив розкриттю, теоретичному осмисленню фактів, явищ і подій в їх логічній взаємообумовленості та послідовності.

У дисертації також використано низку спеціальних методів: проблемно-хронологічний; історико-генетичний; статистичний. Зокрема, проблемно-хронологічний метод застосовувався для виокремлення напрямів дослідження, кожен з яких розглядався у хронологічній послідовності. Історико-генетичний метод дозволив показати причинно-наслідкові зв'язки появи та розвитку НРУ на Рівненщині. Статистичний – аналіз чисельності НРУ у різні роки, а також динаміку підтримки Організації виборцями.

Підрозділ **1.2. «Стан наукової розробки теми»** присвячений з'ясуванню історії вивчення проблеми. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років проблема діяльності НРУ досліджувалась українськими вченими переважно в межах вивчення становлення багатопартійної системи як у цілому в СРСР, так і, зокрема, в Україні. Природньо, що перші публікації з'явилися як наслідок роботи не професійних істориків, а політичних і громадських діячів, у тому числі лідерів опозиційних до КПРС партій та рухів: Л.Лук'яненко «Вірю в Бога і Україну»; І.Мартинюк ««Чи стане Народний Рух...» всенародним?»; В.Філенко «Суверенітет України. Хто і як його прагне»; С.Плачинда «Україна в небезпеці»; Ж.Киричук «Нарис УГС-УРП». Згадані праці можна вважати такими, що містили в собі погляди стосовно суспільно-політичної ситуації, позицій політичних партій, інститутів влади.

Значний вплив на дослідження розглядуваної теми в руслі більш загальних наукових проблем національно-державного будівництва мала низка ґрунтовних праць: Ю.Римаренка «Національний розвій України: проблеми і перспективи»; І.Кураса «Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи»; В.Єлтуха «Про національну ідею, етнічні меншини, міграції»; Л.Нагорної «Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії» та ін.

В історіографії громадсько-політичних рухів і партій другої половини 80-х – на початку 90-х рр. помітне місце займають праці В.Литвина, І.Драча, В.Рубана, Є.Головахи. Специфіка їхніх досліджень полягає у наявності політологічного аналізу діяльності національних організацій та партій, розкритті механізмів їх взаємодії. Так, у монографії В.Литвина «Політична

арена України: дійові особи та виконавці» вперше в українській історіографії здійснена спроба класифікації новостворених партій, становлення багатопартійності та перспективи їх подальшого розвитку.

Лейтмотивом означених загальних праць з історії партійно-політичного життя незалежної України є думка про те, що виникнення НРУ було пов'язане з комплексом політичних, соціально-економічних та ідеологічних причин. Принциповим серед них, з одного боку, є сам процес демократичних перетворень, що зняв як у політичному, так і, певною мірою, правовому розумінні відповідні заборони й обмеження на вільнодумство, що спричинило виникнення реального політичного плюралізму. З другого боку, труднощі, суперечності й помилки в проведенні реформ, формування у суспільній свідомості рішучого неприйняття однопартійної системи як неспроможної вплинути на подолання всевладної бюрократії партійних і радянських органів. Своєрідним прискорювачем розвитку суспільно-політичних рухів і партій було пробудження національної самосвідомості, прагнення народу України до суверенітету та незалежності.

Однією з перших публікацій стосовно проблем виникнення і становлення Народного Руху України була монографія О.Гараня «Від створення Руху до багатопартійності»; потім тема була значно розширена та доповнена у його праці «Убити дракона (З історії Руху та нових партій України)». У них простежені основні етапи становлення й розвитку українського національного руху у 1980-х – на початку 1990-х років на тлі суспільних змін у СРСР, доведено, що внесок Організації у здобуття незалежності є незаперечним.

У ґрунтовній праці «Історія Народного Руху України» В.Ковтун проаналізував процес становлення останнього. Це одна з найбільш інформативних робіт, присвячених комплексному висвітленню історії Руху.

Цінною є монографія Г.Гончарука «Народний Рух України: історія», де вперше зроблено спробу комплексного вивчення НРУ, простежено початкові етапи його створення, розвитку, організаційного оформлення. Автор підкреслив, що крайові (обласні) організації мають унікальний, часто різний досвід роботи і багато з них напрацювали свої методики діяльності та мали чимало властивих лише їм особливостей.

Серед дисертацій, присвячених регіональним рухам, варто виділити дослідження В.Піпаша «Громадсько-політична діяльність Народного Руху України наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.: закарпатський регіональний аспект». Миколаївський регіональний осередок дослідила О.Шипотілова у роботі «Громадсько – політична діяльність Народного Руху України на території Миколаївщини (1989-1996 рр.)». М.Тиский у своїй дисертації «Народний Рух України: Волинська регіональна організація на

зламі 80-90-х років» значну увагу приділив передумовам його виникнення. Тут акцентовано увагу на громадських організаціях, що безпосередньо діяли напередодні появи НРУ і сприяли його зародженню. Окремі розділи присвячені етапам становлення та зміцненню Руху на Волині.

Національні аспекти НРУ проаналізовано у кандидатській дисертації О.Шановської «Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.)». Окремі аспекти розглядуваної теми висвітлені також у дисертаціях В.Кулика, О.Слободяна, Л.Панасюка, О.Терзі.

Період створення та боротьби Народного Руху на етапі здобуття незалежності став предметом політологічного аналізу низки авторів. Серед них можна виділити наступні праці: Г.Касьянова «Теорії нації та націоналізму»; С.Кульчицького «Історичне місце української радянської державності»; Я.Грицака «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.». Національно-демократичний рух у контексті радикальних політичних змін в Україні розглянуто в праці О.Бойка «Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку». Важливим є висновок цього дослідника про те, що політична самостійність України стала результатом: «своєрідної «закономірної випадковості», пов'язаної більшою мірою із зовнішнім чинником – невдалим серпневим путчем ортодоксальної частини партноменклатури колишнього СРСР, а не з внутрішніми процесами політичної контреліти».

Окремі аспекти діяльності Руху й інших громадсько-політичних об'єднань, а також механізмів багатопартійності та політичної опозиції в Україні розглянуті в статтях С.Грабовського і Л.Шкляра, Б.Хараша, С.Тойма та ін. Про історію Руху, його лідерів, хвилю національно-державного відродження в Україні в кінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. йшлося у працях О.Бажана, В.Барана, Т.Батенка, Ю.Данилюка, О.Мусієнка, Т.Нетудихати. Висвітленню громадсько-політичної діяльності В.Чорновола в контексті процесу українського націотворення 1960-х – 1990-х років присвячені монографії В. Деревінського, статті Я.Секо та С.Бондаренка.

З наведеного історіографічного огляду випливає наступне: незважаючи на значний науковий доробок з історії НРУ, його діяльність на Рівненщині не отримала належного висвітлення у науковій літературі.

У підрозділі 1.3. «Джерельна база дослідження» охарактеризовано специфіку джерел, що склали основу дисертації. За типово-видовою класифікацією вони поділяються на документальні (стенограми засідань Рівненського обкому КПУ, статистичні дані, діловодна документація НРУ) та наративно-історичні джерела, що базуються на сприйнятті подій минулого їх авторами (мемуари, спогади очевидців та учасників подій).

За джерелом походження залучений масив документів можна розділити на дві групи:

- документація радянських урядових, партійних організацій та установ;
- внутрішня документація НРУ.

Зазначені джерела зберігаються у фондах низки архівних установ України. Зокрема, у Центральному державному архіві громадських організацій України опрацьовано документи і матеріали щодо проекту програми НРУ, його установчого з'їзду, а також справи про листи трудових колективів, окремих громадян, які надійшли до редакції газети «Літературна Україна» на підтримку проекту програми НРУ за перебудову з усіх областей України. Тут же зберігаються листи з негативними оцінками діяльності Руху. Наявні у вказаних фондах матеріали дозволили простежити ставлення влади до НРУ, основні етапи його становлення. Вони розкривають як умови розвитку Організації, так і конкретні заходи протидії її діяльності компартійними органами в 1989 – 1991 роках.

Цінний матеріал почерпнуто з Держархіву Рівненської області. Зокрема, ф.400 містить матеріали Рівненського обкому КПУ, в яких висвітлено реакцію компартійної номенклатури на виникнення НРУ та заходи, спрямовані на боротьбу з ним. У ф. Р-2883 зберігається архів рівненської організації Української республіканської партії, в якому є також інформація про діяльність НРУ. До джерельної бази було долучено матеріали ф. 26 з архівного відділу Рівненського міськвиконкому, в якому знаходяться результати опитувань громадської думки щодо місцевих політиків.

Документи та матеріали архівів обласних осередків НРУ дають уявлення про динаміку рухівських процесів в межах України. В архівних сховищах його крайових організацій, документи, як правило, не систематизовані, не фондовані, не зшиті та не пронумеровані. Це ускладнює введення їх до наукового обігу та посилання на них. Це ж стосується Рівненського крайового архіву НРУ, оскільки до цього часу він не є впорядкованим. Із нього були використані матеріали з формулюванням «із особистого архіву автора».

Виокремимо також збірники документів: «Провісники Свободи, Державності і Демократії: Документи і матеріали. До 20-тої річниці створення Народного Руху України»; «Україна багатопартійна: програмні документи нових партій»; «Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову» та інші. Джерела, опубліковані в них, дають змогу з'ясувати окремі факти та деталі, що стосувалися як Руху загалом, так і Рівненського його представництва.

Джерела особового походження в дисертації представлені, зокрема, спогадами очевидців, зібраними автором протягом 2009-2014 років, зокрема, В.Якимова, депутата рівненської міської ради від НРУ; М.Бендюка, одного із

засновників НРУ в м.Острог; М.Поровського, народного депутата, одного із засновників НРУ на Рівненщині; М.Несенюка, редактора газети «Рівне Вечірнє», одного з головних опонентів В.Червонія протягом 90-х років ХХ ст.; О.Новака, дисидента, одного із засновників НРУ на Рівненщині; Р.Василишина, тогочасного представника Президента України, голови Рівненської обласної ради; С.Олексіюка, депутата обласної ради від НРУ; С.Ніколіної, керівника Здолбунівського міського осередку НРУ; Р.Омельчука, народного депутата від НРУ; І.Дем'янюка, одного із засновників НРУ, заступника голови Рівненської обласної ради. Зібрані матеріали містять не тільки схвальні відгуки про діяльність Організації, які прогнозовано дали тогочасні її члени, а і певну долю скепсису від опонентів керівника РКО НРУ В.Червонія – Р.Василишина та М.Несенюка. Такий підхід дозволив, певною мірою, співставити різні погляди та виважено підійти до висвітлення діяльності рухівців.

Значний інтерес становлять численні матеріали тогочасної преси. Насамперед, це газети: «Рада», «Діалог», «Волинь», «Рівне Вечірнє», «Вісті Рівненщини», «Зміна», «Червоний Прапор», також «Рівне» та «Вільне Слово». Вони представляли увесь спектр політичної думки області.

Узяті в сукупності, критично проаналізовані різноманітні за ступенем документальної достовірності та історичної цінності перераховані джерела та дотична література дали можливість здійснити комплексне дослідження діяльності НРУ на Рівненщині 1989-1999 рр.

У другому розділі **«Становлення партійної структури на Рівненщині»** проаналізовано організаційний розвиток мережі осередків НРУ в області.

У підрозділі **2.1. «Зародження та організаційне оформлення»** розкрито процес виникнення в УРСР громадських об'єднань, які не були напряму підпорядковані КПУ і стали провісниками появи громадсько-політичної сили нового типу – «Народного Руху України за перебудову». В громадських організаціях, насамперед, у Товаристві української мови ім. Т.Шевченка, «Меморіалі» готувалися кадри, які на початку 1989 року підхопили ідею, сформульовану в стінах Спілки письменників України в Києві про рух, що об'єднав би всіх громадян республіки, які прихильно ставилися до демократичних перетворень.

З початку весни 1989 року на Рівненщині утворилися перші ініціативні групи Руху, а вже 22 липня тут були проведені його Установчі збори. У вересні обласна делегація на Всеукраїнських Установчих зборах НРУ була серед найчисельніших. Постійний тиск з боку влади та робота над розширенням мережі осередків сформували ціле покоління нових лідерів, серед яких найбільш виразними постатями в області були В.Червоній,

М.Поровський, І.Дем'янюк. За два роки Організація настільки зміцніла, що стала, фактично, найпотужнішою альтернативою компартії, об'єднавши у своїх лавах 1,5 тис. представників багатьох громадських об'єднань.

У підрозділі **2.2 «Реорганізація в партію»** сфокусовано увагу на трансформаційному процесі 1992 року, що означав припинення діяльності громадської організації та утворення партії на її базі. З'ясовано позицію лідерів Руху на його майбутнє та показано конкуренцію різних поглядів, що супроводжували біфуркаційний період.

У підрозділі **2.3. «Розвиток партійних осередків»** встановлено динаміку розгортання мережі партійних осередків на території області в 1992-1998 роках. Після реорганізації в партію та перереєстрації членів НРУ формально суттєво скоротив свої лави, проте активна робота зі створення нових осередків продемонструвала свою ефективність і вже у 1996 році партія мала осередки у всіх районах області. У 1996-1998 роках кількість її зареєстрованих прихильників зросла з 1600 до 2245 осіб. Однією з особливостей побудови мережі осередків була лояльність голові Рівненського крайового проводу НРУ Василю Червонію керівників районних організацій та низький відсоток ротації кадрів.

У підрозділі **2.4. «Організації-сателіти»** показано процес формування навколо рухівського ядра громадських організацій. Вони працювали у своїх нішах, залучаючи активістів до популяризації партії і допомагаючи В.Червонію утверджувати реноме впливового політика. На початку 90-х років кожний офіційний документ НРУ супроводжувався значною кількістю підписів керівників лояльних громадських організацій. Серед останніх особливо виділялася «Волинська Січ», члени якої неодноразово фігурували у силових акціях, здійснюваних проти політичних опонентів. Фактично, її можна розглядати, як силове крило НРУ, що підпорядковувалося безпосередньо В.Червонію. У результаті внутрішньопартійного конфлікту частина громадських організацій у 1996 р. вийшла з фарватеру НРУ. Лише завдяки активним діям рухівського керівництва пізніше вдалося повернути вплив на «Просвіту» та створити нову лояльну ветеранську організацію.

У підрозділі **2.5. «Внутрішньопартійні суперечності»** простежено зародження, наростання та перебіг конфліктів всередині керівництва Організації. Зокрема, зосереджено увагу на двох подіях: спробі утворити Рівненський міський осередок Руху в 1992 році Л.Гладуном та масовому виходу членів НРУ з обласної організації в 1996 році. Ключовою фігурою в обох випадках став В.Червоній, який задля збереження особистої влади всіляко придушував спроби утворення внутрішньопартійної опозиції.

У третьому розділі **«Боротьба з опонентами»** висвітлене протистояння рухівців і представників інших інституцій у боротьбі за вплив на суспільство.

У підрозділі **3.1. «Компартія»** показана реакція правлячої партії на появу опозиційної до неї організації на теренах Рівненщини та її спроби перешкодити формуванню осередків НРУ. Тут з'ясовано обставини, в яких зароджувався Рух, та охарактеризовано тиск, під яким постійно перебували його члени. В підрозділі також висвітлена криза ідей всередині самої компартії, що не була готова до появи активної опозиційної сили та не змогла, маючи чисельну і ресурсну переваги, нейтралізувати активістів НРУ.

У підрозділі **3.2. «Церковні протистояння»** розглянуто перебіг політичної боротьби на Рівненщині в релігійній площині. Після того, як з УПЦ виокремилася дві гілки – УПЦ КП та УПЦ МП, – відбувся поділ і серед політичних сил. НРУ на Рівненщині став основним союзником УПЦ КП і, виходячи з цього, здійснював активну експансивну політику, намагаючись потіснити позиції ієрархів Московського патріархату. Протистояння навколо Воскресенського собору у 1992 р. у Рівному стало не лише релігійним, але і багато в чому визначило відносини НРУ з владою на багато років на перспективу.

У підрозділі показано, що члени НРУ активно сприяли збільшенню кількості парафій УПЦ КП шляхом встановлення контролю над культовими спорудами і постійно тиснули на УПЦ МП на теренах Рівненщини. Цей чинник, своєю чергою, вплинув на зближення Соціалістичної партії й УПЦ МП, оскільки спільний культурний орієнтир визначив Народний Рух, як основного противника у цьому регіоні.

У підрозділі **3.3. «Місцеві чиновники та ЗМІ»** простежено розгортання та перебіг конфлікту з місцевими чиновниками, які здебільшого були вихідцями з тієї ж партноменклатури, що протистояла рухівцям на заключному етапі існування УРСР. Маючи амбіції стати найпотужнішою політичною силою Рівненщини, функціонери НРУ не шукали шляхів компромісу в цій боротьбі. Попри бажання частини політиків національно-демократичного табору співпрацювати з владою, В.Червоній незмінно тримав курс на постійні конфлікти, який забезпечував йому та партії пізнаваність та реноме борців із владою.

У підрозділі звернено увагу на те, що протистояння чиновників і НРУ супроводжувалося постійними скандалами в місцевих засобах інформації. Це пояснювалось як залежністю частини останніх від бюрократів, так і безкомпромісністю керівництва Руху, що, своєю чергою, передбачала створення конфліктів там, де їх можна було уникнути. Така стратегія дозволила НРУ ціною втрати впливу на прийняття рішень отримувати значний відсоток голосів виборців, яких не відвертали негативні публікації у регіональних ЗМІ та критика з боку чиновників на адресу рухівців.

У четвертому розділі «Участь у виборчих перегонах» проаналізована участь НРУ у виборах до представницьких органів влади різних рівнів.

У підрозділі **4.1. «Заходи, спрямовані на популяризацію Руху»** узагальнено матеріал про конкретні дії Руху, які сприяли популяризації його ідей серед мешканців області. Ставлячи перед собою завдання стати альтернативним компартії джерелом перетворень, НРУ від моменту створення почав збирати відомості про теми, що з певних міркувань замовчувались офіційними органами влади. До таких тем він відносив: екологічні (будівництво нових енергоблоків на Хмельницькій АЕС); історичні (поширення інформації про найбільш сфальсифіковані періоди української історії); культурні (розширення меж функціонування української мови); економічні (погіршення рівня життя в УРСР) тощо. Так як Рух став найпотужнішою серед не підконтрольних компартії організацією, а рівень готовності до протестів серед жителів області був дуже високим, на заходи, ініційовані ним, постійно збиралися сотні, а інколи і тисячі осіб.

Найвиразніше це проявилось у 1990 р., коли керівництво Організації вирішило здійснити акцію «Ланцюг єднання», що мала пройти зі Львова до Києва через територію Рівненщини. Вона повинна була продемонструвати для компартійних чиновників масштабність підтримки їх опонентів та стати ідеологічним здобутком, оскільки подія, до якої приурочувався захід (об'єднання ЗУНР та УНР), замовчувалася радянською владою. Рухівці області, попри протидію з боку чиновників, впорались із поставленим завданням.

Після проголошення незалежності рухівці доклали значних зусиль до встановлення пам'яток активним учасникам національно-визвольної боротьби українського народу у містах і селах області. Під час їх освячення відбувалося вшанування загиблих земляків і мітинги-реквієми. Підтримка місцевим населенням рухівських кандидатів на виборах стала показником ефективності низки подібних заходів.

У підрозділі **4.2. «Вибори 1990-1998 років»** простежено перебіг виборчих кампаній НРУ у 90-х роках ХХ століття. Відразу після створення перед ним постало питання швидкого старту у передвиборчій кампанії проти суперника, який мав значно більшу ресурсну базу. Швидке розгортання мережі осередків та активність його кандидатів у депутати дозволила перемогти у частині округів у 1990 році, що створило платформу для подальшої боротьби.

Наведений у підрозділі матеріал засвідчив: у 1994 році, на відміну від своїх перших виборів, Рух був серед фаворитів виборчих перегонів і очолив національно-демократичний табір на Рівненщині. Завдяки злагодженій роботі всіх його осередків, а також тому, що, згідно попередньої домовленості,

основні кандидати від демократичних сил не перетиналися у виборчих округах, рухівці разом із своїми союзниками здобули впевнену перемогу на мажоритарних округах і вибороли значне представництво у місцевих радах.

Вибори 1998 року на Рівненщині стали найбільш успішними для партії з моменту її утворення. Завдяки планомірній роботі в округах у передвиборчий період, було здобуто 29 відсотків голосів мешканців області, що зробило НРУ найпопулярнішою політсилою.

ВИСНОВКИ

У **висновках** сформульовано загальні підсумки дослідження та викладено основні положення дисертаційної роботи, винесені на захист.

1. Зародження НРУ було викликано низкою причин, серед яких можна виділити економічну нестабільність ситуації в УРСР, екологічні проблеми, що часто замовчувались урядом, а також незадоволення політикою наростаючої асиміляції українців. Необхідною умовою для зародження та зміцнення Організації стало ослаблення каральних органів центральної влади політикою «гласності», яку проголосив М.Горбачов. На Рівненщині Рух створився з багатьох ініціативних груп, провідною з яких було Товариство української мови ім. Т.Шевченка.

2. Появі Руху на Рівненщині передувало швидке зростання громадської активності, яке спочатку оформилось у вузькоспеціалізовані громадські організації, на зразок ТУМу ім. Т.Шевченка, «Просвіти», «Меморіалу». Саме тут набували досвіду майбутні лідери, які пізніше проявили себе в НРУ. Серед них можна виділити В.Червонія, М.Поровського, С.Олексіюка, Р.Омельчука, І.Дем'янюка, О.Новака. Завдяки їх організаційній роботі, за короткий час обласний Рух перетворився в потужного опонента і реальну альтернативу комуністичній партії.

3. Незалежність України була однією з основних цілей НРУ, проте вона розглядалась як віддалена перспектива. Збіг багатьох обставин, а також активна позиція рухівців дозволили подолати опір депутатів-комуністів і досягнути поставленої мети за два роки після свого заснування. І хоча Рівненщина не була в епіцентрі подій 19-24 серпня 1991 року, але завдяки проведеній підготовчій роботі, активності її представників у Верховній Раді вона була в авангарді процесів які, врешті-решт, привели до втілення найамбітнішої з рухівських цілей.

4. Після проголошення незалежності України певна частина НРУ усвідомила необхідність реорганізації, виходячи з нових викликів, що постали перед Рухом. В.Червоній та М.Поровський виступили за збереження його формату, як громадської організації. Проте їхня позиція не знайшла

підтримки більшості делегатів IV Всеукраїнських зборів НРУ. Після останніх Рух було трансформовано у політичну партію національно-демократичного спрямування.

5. Починаючи з 1990 року і протягом наступного десятиліття, незмінним керівником РКО НРУ був Василь Червоній. Під його керівництвом Організація здобула чимало досягнень, а він сам став однією зі знакових фігур на політичній мапі Рівненщини. Водночас, його методи боротьби з опонентами часто знаходилися на межі законності, а інколи і переходили її. Враховуючи вищезазначене, можна охарактеризувати його як контраверсійну особистість. Єдиною рисою, з якою згодні як його опоненти, так і прихильники, – харизматичність В.Червонія, що дозволила йому створити та контролювати одну із найвпливовіших політсил області.

6. Для реалізації поставлених цілей В.Червоній ініціював створення низки підконтрольних йому громадських організацій. До їх числа входили: Волинська Січ, Союз Українок, Комітет солдатських матерів, Товариство політв'язнів і репресованих тощо. Вони здійснювали підтримку заходів, ініційованих НРУ, а їх керівники підтримували своїми підписами резолюції партії, що додавало цим документам суспільної ваги. Окремо слід виділити Волинську Січ, з якою була пов'язана низка скандалів стосовно силових дій, що виходили за рамки закону.

7. РКО НРУ з 1992 року активно взаємодіяла із УПЦ КП, фактично будучи найбільшим союзником останньої. Важливу роль відіграв тут фактор приязних стосунків В.Червонія та митрополита (пізніше патріарха) Філарета. Рухівці всіляко сприяли переходу церковних громад з підпорядкування Московського до Київського патріархату. Своєю чергою, ієрархи УПЦ КП агітували на виборах на користь НРУ.

8. Радикальність певних кроків рухівців була значною мірою викликана методами боротьби їхніх опонентів. Від початку створення НРУ зіштовхнувся зі все ще міцною радянською партійно-політичною системою, що використовувала проти його членів як каральні органи, так і наклепи у ЗМІ. Після здобуття незалежності України за В.Червонієм та його соратниками здійснювалося також спостереження з боку місцевої влади, а у пресі неодноразово з'являлися матеріали, метою яких була дискредитація партії. Своєю чергою, Рух через свої медіаканали відповідав такими ж «брудними» методами. Окремо слід зазначити, що так само жорстко «зачищались» опоненти В.Червонія і всередині крайової організації: будь-яка незгода з позицією її лідера закінчувалася виключенням із партії. Підхід «фортеці в облозі» означав неможливість компромісів, однак мобілізував прихильників та створював рухівцям репутацію непоступливих борців за свої принципи.

9. На 1992 рік НРУ, як громадська організація, налічував близько 3,3 тис. осіб. Після трансформації у партію значна частина його прихильників не забажала ставати її членами. Втім, усі наступні роки партія поступово набирала обертів і постійно демонструвала позитивну динаміку росту чисельності. У 1998 році на Рівненщині вона налічувала 2 245 осіб.

10. Однією з сильних сторін діяльності крайової організації НРУ було комплексне залучення місцевого населення до культурних, спортивних і наукових подій, що організовувалися рухівцями. Також багато уваги приділялося відновленню історичної пам'яті про людей, що боролися за Україну. При цьому не оминалися увагою віддалені райони та села області, що на виборах конвертувалося у значну підтримку.

11. Досвід першої виборчої кампанії Рух набув менш, чим через рік після офіційного заснування. Тенденція зниження популярності компартії й активність громадських діячів – демократів забезпечила його представникам місця у Верховній Раді УРСР. Тоді ж були напрацьовані перші методики роботи з виборцями.

Якщо перші позитивні результати кандидатів від Руху на виборах можна пояснити втомою виборців від компартії, то всі наступні досягнення були наслідком добре продуманої та цілеспрямованої роботи. В 1994 і 1998 роках НРУ очолив тогочасні блоки національно-демократичних сил, що дало змогу не розпорошувати голоси у взаємній конкуренції, а єдиним фронтом виступити проти провладних кандидатів. Росту популярності НРУ сприяли і регулярні тематичні заходи, що проводилися на території всієї області. Результатом десятирічної роботи можна вважати підсумки виборів до ВРУ в 1998 р., коли за список НРУ проголосувало 29,4 % виборців Рівненщини.

12. НРУ став одним з найважливіших чинників, які привели до появи держави Україна. Рівненщина була одним із його базових регіонів і надавала як кадри, так і підтримку рухівським ініціативам. Після здобуття незалежності Народний Рух України дбав про відновлення пам'яті про національно-визвольні змагання, ініціював і підтримував культурні, спортивні та наукові заходи, сприяв появі громад УПЦ КП. Опоненти часто закидали рухівцям, що ті, окрім церковних конфліктів та встановлення пам'ятників, нічим іншим не займалися, проте факти свідчать про дуже широке коло заходів, які проводилися партією. Також не можна заперечити того, що Рух, на відміну від колишніх комуністів, які мімікрували у демократів задля збереження влади, не змінював своєї політичної платформи та послідовно працював над розширенням патріотично налаштованої електоральної бази. В той же час в умовах політичної боротьби рухівці також використовували проти своїх противників «брудні методи», що було характерною ознакою більшості політсил, які діяли в той час у межах області.

Попри те, що Рух постійно досягав вагомої електоральної підтримки, цього не вистачило, аби здобути всю повноту влади в області та реалізувати свою програму-максимум. Масштабами своєї діяльності Організація заслуговує на відзначення як однієї з найвпливовіших політсил області досліджуваного періоду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях

1. Шушкевич Ю. Відновлення історичної пам'яті про УПА в діяльності Народного Руху України на Рівненщині в кінці 80-х-на початку 90-х років ХХ ст. / Ю.Шушкевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2010. – Вип. 16. – С. 283 – 290.

2. Шушкевич Ю. Зародження та діяльність НРУ на Рівненщині (1989 – 1991 рр.) / Ю. Шушкевич // Історичні студії Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – Вип. 5. – С. 113 – 119.

3. Шушкевич Ю. Перетворення Народного Руху України на партію та основні напрямки її діяльності в 1992-1994 рр. на Рівненщині / Ю. Шушкевич // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса: Астропринт, 2011. – Вип. 21. – С. 224 – 232.

4. Шушкевич Ю. Реакція комуністичної преси на діяльність НРУ на Рівненщині в 1989-1991 роках / Ю.Шушкевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2012. – Вип. 19. – С. 289 – 301.

5. Шушкевич Ю. Політична діяльність В.Червонія в 1993 (за матеріалами преси) / Ю.Шушкевич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2014. – Вип. 22. – С.187 – 197.

Статті у виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази РИНЦ

6. Шушкевич Ю. Участь Народного Руху України у виборах 1998 року: за матеріалами газети «Волинь» / Ю.Шушкевич // Інтелігенція і влада. Серія: історія. Збірник наукових праць ОНПУ. – Одеса, 2014. – С. 177 – 188.

7. Шушкевич Ю. Розгортання мережі осередків НРУ на Рівненщині в 1989 – 1998 рр. / Ю.Шушкевич // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. 40. – С.188 – 191.

АНОТАЦІЯ

Шушкевич Ю.О. Народний Рух України на Рівненщині в 1989-1999 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01. – історія України. – Національний університет «Острозька академія». – Острог, 2017.

У дисертації проведено комплексне дослідження діяльності Народного Руху України на Рівненщині. Простежено розгортання мережі осередків Руху в області. Охарактеризовано еволюцію його перетворення з громадської організації в політичну партію. Проаналізовано участь НРУ у виборчих перегонах до рад різних рівнів. Показано, яким чином здійснені Організацією заходи трансформувалися у її підтримку мешканцями області. З'ясовано роль і значення НРУ у політичних процесах, що відбувалися в Рівненській області в 1989-1999 рр.

Ключові слова: Народний Рух України, Рівненщина, громадська організація, політична партія, Василь Червоний, національно-демократична ідеологія.

АННОТАЦІЯ

Шушкевич Ю.А. Народный Рух Украины в Ривненской области в 1989-1999 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01. – История Украины. – Национальный университет «Острожская академия». – Острог, 2017.

В диссертации проведено комплексное исследование деятельности Народного Руха Украины на Ривненщине. Исследован процесс развертывания структур Руха в области. Дана характеристика эволюции его преобразования из общественной организации в политическую партию. Проанализировано участие НРУ в избирательных кампаниях в советы разных уровней. Показано, каким образом осуществленные Организацией мероприятия трансформировались в ее поддержку местными жителями области. Выяснена роль и значение НРУ в политических процессах, происходящих в Ривненской области в 1989-1999 гг.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, Ривненщина, общественная организация, политическая партия, Василий Червоний, национально-демократическая идеология.

CONCLUSIONS

Shushkevych Y.O Narodnyi Rukh of Ukraine in the Rivne region in the 1989-1999. – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences on a specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – National University of Ostroh Academy. – Ostroh, 2017.

The conclusions set out the overall results of the research and main provisions of the thesis submitted for defence.

1. The establishment of Narodnyi Rukh Ukrainy (of Ukraine) (hereinafter – NRU, Rukh, Organization) was induced by several reasons, among which there were: the economic instability situation in the USSR, the environmental problems which were often suppressed by the government and also dissatisfaction with the growing policy of assimilation of the Ukrainians. A prerequisite for the emergence and proliferation of the Organization was the weakening of central government punishment bodies caused by the policy of "publicity" ("glasnist") declared by M. Gorbachov. In the Rivne region a movement ("rukhn") emerged from many initiative groups, central of which was T.Shevchenko Ukrainian Language Society.

2. Movement appearance in the Rivne region preceded by the growth of public activity, which first took shape of focused NGOs, such as T.Shevchenko Ukrainian Language Society, "Prosvita", "Memorial". Particularly in these communities the future NRU leaders have been gaining their experience. The following names should be mentioned: V.Chervonii, M.Porovskyi, S.Oleksiyuk, R.Omelchuk, I.Dem'yanyuk, O.Novak. Due to their organizational work regional movement turned, in a short time, into a strong opponent and a real alternative to the Communist Party.

3. Independence of Ukraine was one of the main NRU goals, but it was regarded as a distant prospect. The coincidence of many circumstances, and also an active position of NRU members made it possible to overcome the resistance of Communist deputies and to achieve this goal within two years after its founding. Although the Rivne region wasn't the epicentre of the events of 19-24 August, 1991, but given the ongoing preparatory work and the activity of its representatives in Parliament, we can note the fact that the region was at the forefront of processes which, after all, led to the implementation of the most ambitious Rukh goals.

4. After the independence of Ukraine was proclaimed, part of the Rukh considered the new challenges which appeared before the Organization, and thus has realized there was a need for reorganization. V.Chervonii and M.Porovskyi asserted to keep the NGO format of NRU. However, their position was not supported by the majority of delegates at the Fourth Nationwide NRU Meeting.

After the latter the movement was transformed into a political party of national-democratic direction.

5. Since 1990 and over the next decade Vasyl Chervoniy was the constant head of the Rivne Regional Organization (hereinafter – RRO) Rukh. Under his leadership, the Organization gained many achievements, and he became one of the iconic figures on the political map of Rivne. However, his methods of dealing with opponents often were on the verge of legality and, sometimes, passed over it. Given the above, he can be characterized as a controversial personality. The only feature which was admitted by his opponents, as well as his supporters – was V.Chervonii's charisma that allowed him to establish and control one of the most influential political forces of the region.

6. To achieve his goals V.Chervoniy initiated a creation of a number of NGOs which he controlled. These included: Volyn Sich, the Union of the Female Ukrainians, Committee of the Soldiers' Mothers, Association of Political Prisoners and Repressed and others. They carried out support to activities organized by the NRU and their leaders supported the Party resolutions with their signatures what added public significance to these documents. Volyn Sich should be distinguished, for it was admitted in a series of scandals provoked by violent actions which went beyond the law.

7. Since 1992 RRO NRU has actively interacted with the Ukrainian Orthodox Church of the Kiev Patriarchate (hereinafter – UOC-KP), actually being its biggest ally. The important role to this was played by the factor of friendly relations between V.Chervonii and Metropolitan (later Patriarch) Filaret. Members of NRU strongly contributed to the transition of church communities from under the subordination of the Moscow to the Kiev Patriarchate. In its turn UOC-KP hierarchs agitated for NRU during elections.

8. Radicalism of some NRU members' steps was strongly caused by the certain methods of struggle of their opponents. At the time of its emergence and development Rukh faced a yet strong soviet party-political system that was using punitive organs and media slander against members of Rukh. After the independence of Ukraine V.Chervoniy and his colleagues were still monitored by local authorities, and numerous materials aimed at discrediting the party appeared in newspapers. NRU, as well, responded to such through its media channels with similar "dirty" methods. It should separately be noted that V.Chervonii's opponents inside of the regional organization were "cleansed" in the same tough way: any disagreement with the position of the leader ended with the exclusion from the party. The approach of "fortress under siege" meant the impossibility of compromise; however, it mobilized supporters and created the reputation of NRU members as uncompromising fighters for their principles.

9. From its inception until 1992 NRU, as an NGO, had about 3,3 thousand members. After NRU transformed into the political party, great amount did not wish to become its members. But all the following years the party gradually was gaining momentum and continually demonstrated positive dynamics of members increase. In 1998, it counted 2 245 people in the Rivne region.

10. One of the strengths of the NRU was a complex involvement of the local population into cultural, sports and academic events organized by members of Organization. A lot of attention was paid to the restoration of the historical memory of the people who fought for Ukraine in different historical periods. Remote villages and areas of the region were also covered what converted into significant support during elections.

11. The experience of the first election campaign was acquired by Rukh in less than a year after its official founding. The tendency of de-popularization of the Communist Party along with the activity of public democratic activists provided Rukh members with the seats in the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. In this period the first methodologies of work with voters were designed.

While the first positive results of candidates from NRU can be explained by the overall voters' fatigue from the Communist Party, all the following victories became the result of well considered and purposeful work. In 1994 and 1998 NRU was in charge of national democratic forces blocks what allowed not to scatter votes in a mutual competition, but stand as a joint front to the opposing pro-governmental candidates. Regular thematic events which were held throughout the region also contributed to the growing popularity of the NRU. The results of parliamentary elections in 1998 illustrate the outcome of a decade of work, when 29.4% of the total Rivne region electorate voted for the NRU list.

12. NRU became one of the most important factors that led to the emergence of the state of Ukraine. Rivne region was one of NRU basic areas and provided a staff, as well as a support to its initiatives. After Ukrainian independence, the NRU took care of the national liberation movement memory recovery, initiated and supported cultural, sports and scientific activities, contributed to the emergence of the UOC-KP communities. NRU members were often blamed by the opponents to be doing nothing except for religious conflicts escalations and monuments establishment, however, the facts evidence of a wide range of activities conducted by the party. It cannot also be denied that, unlike the former communists who mimicked into the democrats to maintain power, the NRU has not changed its political platform and consecutively acted to expand the patriotic electorate. At the same time, in terms of political struggle, NRU members were often using "dirty methods" against its opponents, which was a characteristic feature of most political forces that operated within the region at the time. Despite the fact the NRU has constantly gained significant electoral support the Organization failed to obtain full

power in the region and to realize its programme maximum. Still by the scale of its activity the Organization deserves to be marked as one of the most influential political forces of the area in the period of this study.

Keywords: *Narodnyi Ruch Ukrainy (of Ukraine), Rivne region, political party, NGO, Vasyl Chervonii, national-democratic ideology.*

Підписано до друку 06.02.2017 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 1,16. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. 8.
Друкарня видавництва «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.